

शेळीपालन करताय - हे माहित आहे का ?

डॉ. सोमेश गायकवाड
पदव्युत्तर विद्यार्थी

राष्ट्रीय डेरी अनुसंधान संस्थान, करनाल, हरियाणा

डॉ. आदित्य देशपांडे
पदव्युत्तर विद्यार्थी

भारतीय पशु-चिकित्सा अनुसंधान संस्थान, इज्जतनगर

डॉ. निलय देशपांडे
पदव्युत्तर विद्यार्थी

भारतीय पशु-चिकित्सा अनुसंधान संस्थान, इज्जतनगर

डॉ. सारीपुत तांडगे
सहाय्यक प्राध्यापक

नागपूर पशुवैद्यक महाविद्यालय, नागपूर

शेळीपालन हे गावकरी, शेतमजूर, अल्पभूधारक आणि अल्पभूधारक शेतकऱ्यांसाठी उत्पन्नाचे साधन मानले जाते. आजच्या परिस्थितीत शेळीपालनाने व्यावसायिक स्वरूप धारण केले आहे. शेतकऱ्यांसाठी शेळीपालन हे शेतीला जोडधंदा आहे. यातून वार्षिक उत्पादनात अधिक वाढ होते. शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुप्पट करण्यासाठी गरजेचे आहे. आजही बहुतेक शेळीपालक पारंपारिक पद्धती वापरून शेळ्या पाळत आहेत. योग्य माहिती घेऊन व्यावसायिक शेळीपालन शास्त्रोक्त पद्धतीने केल्यास उत्पादन आणि नफा अनेक पटींनी वाढून शेतकरी सुखी संपन्न होऊ शकतो यासाठी किमान १०० शेळ्या पाळल्या तरच व्यावसायिक शेळी पालनातून आणि तंत्रज्ञानाचा वापर करून ५ ते ६ पट नफा मिळवता येतो.

बोकड निवड:

- पुरुष शुद्ध जातीचा, शारीरिकदृष्ट्या निरोगी, तंदुरुस्त असावा.
- चान्याचे शरीराच्या वजनात रूपांतर करण्याची क्षमता अधिक.
- मध्यम आणि मोठ्या आकाराच्या जातींमध्ये निवडावी, नऊ महिन्यांच्या वयापर्यंत नराचे वजन २०-२५ किलो असावे.
- अधिक दूध देणाऱ्या शेळीने दिलेले बोकडाचे संगोपन करून पुढे मेटिंग केल्यास अधिक लाभ मिळतो.
- बोकडमध्ये अधिक गुण आपल्या संततीमध्ये सोडण्याची क्षमता असली पाहिजे.
- मेटिंग झाल्यावर ९० % मादींना गर्भधारणा करण्याची क्षमता.
- नराला कोणताही रोग किंवा शुकानूचा रोग नसावा.

शेळीची निवड:

- शेळी शुद्ध जातीची आणि शारीरिकदृष्ट्या निरोगी असावी. जातीनुसार शरीररचनी व उंची चांगली असावी.
- शेळीची आनुवंशिक रेकॉर्ड माहिती पुरेपुर असावी.
- दुधाचे प्रमाण आणि स्तनपानाचा कालावधी अधिक असावा.
- प्रजनन क्षमता (दोन जन्मांमधील अंतर आणि जुळी मुले निर्माण होण्याचा दर) चांगली असावी.
- दोन जन्मांमधील अंतर कमी असावे आणि जुळी मुले निर्माण होण्याचा दर किंवा अधिक करड देण्याची क्षमता असावी.

पुनरुत्पादन व्यवस्थापन:

- शेळी पूर्णपणे परिपक्व झाल्यानंतर (दीड ते दोन वर्ष) प्रजननासाठी वापरू नका.
- २५ ते ३० शेळ्यांचे बीजारोपण करण्यासाठी एक नर पुरेसा आहे. शेळ्यांची संख्या ३० पेक्षा जास्त शेळ्यांपर्यंत वाढवावी.
- एक ते दीड वर्षांनी ब्रीडर नर बदलावा जेणेकरून प्रजननाचे दुष्परिणाम टाळता येतील.
- मध्यम आकाराच्या जातींमध्ये, शेळ्यांना पहिल्यांदा गर्भधारणा करताना, त्यांचे शरीराचे वजन १६ किलो आणि वय १० महिने किंवा त्यापेक्षा जास्त असावे.

- मोठ्या आकाराच्या जातीच्या शेळ्यांना पहिल्यांदा गर्भधारणा करताना शरीराचे वजन २० किलो आणि वय १२ महिने असावे.
- कमी प्रजनन क्षमता आणि उत्पादन क्षमता (१०-२०%) असलेल्या आणि रोगांनी ग्रस्त असलेल्या शेळ्यांचे कलिंग करावे.
- माजावर आल्यानंतर १०-१६ तासांनी नराशी मिलन करावे.

पोषण व्यवस्थापन:

- जन्माच्या अर्ध्या तासाच्या आत नवजात करंडणा कोलोस्ट्रम पाजावे यामुळे त्यांना प्रतिकारशक्ती मिळते.
- करंड १५ दिवसांची झाल्यावर त्यांना हिरवा चारा आणि कॉन्सेंट्रट मिश्रण खायला द्या आणि ते ३ महिन्यांचे झाल्यावर त्यांना दूध देणे बंद करा.
- मांस उत्पादनासाठी, पुरेशी ऊर्जा (मका, बार्ली, गहू) ३ ते ९ महिने वयाच्या पुरुष मुलांना, शरीराच्या वजनाच्या २.५ ते ३ % द्यावी. प्रथिने आणि घटक असलेले मिश्रण द्या (शेंगदाणे, फ्लेक्स सीड, तीळ, कपाशीचे पेंड). याशिवाय मिश्रणात उर्जेचे प्रमाण सुमारे ६० % आणि प्रथिने असलेले घटक सुमारे ३७ %, खनिज मिश्रण २ % आणि मीठ १ % असावे.
- प्रजननासाठी पाळलेल्या प्रौढ शेळ्या (एक वर्षापेक्षा जास्त) आणि नरांमध्ये ऊर्जा साठ्याचे प्रमाण सुमारे ७० % असावे. पौष्टिकतेमध्ये खनिजे आणि क्षारांचा नियमित समावेश करा.
- २५० ग्रॅम कॉन्सेंट्रट दररोज मेटिंगच्या ३ ते ४ आठवडे अगोदरपासून शेळीला दिल्यास अधिक पिल्ल आणि वजनदार पिल्ल देण्याची क्षमता वाढते.
- स्तनपान करणारी, गरोदर वासरे (२ ते ३ महिने) आणि लहान मुलांना (९ महिने) दररोज २०० ते ३५० ग्रॅम कॉन्सेंट्रट मिश्रण द्या.
- हिरव्या चान्यासोबत कोरडा चारा नवकी द्या. आहारात अचानक बदल करू नका. २०० ते २५० ग्रॅम कॉन्सेंट्रट मिश्रण करंडणा शेळ्यापासून वेगळे केल्यानंतर द्या.

शेड व्यवस्थापन:

- शेडमध्ये पुरेसा सूर्यप्रकाश, हवा आणि मोकळी जागा असावी.
- पावसाळ्यात शेळ्या आणि करंड कोरड्या जागेवर बसवा.
- जनावरांचे घर स्वच्छ व नीटनेटके ठेवल्यास परजीवी, कोवीड डायस पसरणाऱ्या रोगापासून बचाव होतो.
- शेळी जन्मल्यानंतर शेळी आणि तिची करंड एक आठवडा सोबत ठेवा. करंडणा थेट मातीच्या संपर्कात येण्यापासून रोखण्यासाठी, जमिनीवर कोरडे गवत किंवा पेंढा पसरवा आणि तिसऱ्या दिवशी ते बदलत रहा.
- पावसाळ्यापूर्वी आणि नंतर जमिनीवरची ६ इंच माती बदला.
- लहान कोकरे, गाभण शेळ्या आणि ब्रीडर शेळ्यांसाठी स्वतंत्र निवास व्यवस्था करा.
- प्रौढ शेळीला ३-४ चौरस मीटर मोकळी जागा आणि १-२ चौरस मीटर झाकलेले क्षेत्र आवश्यक आहे.

आरोग्य व्यवस्थापन:

- पावसाळ्यापूर्वी आणि नंतर (वर्षातून दोनदा) जंतनाशक औषध घ्या.
- प्रतिबंधात्मक लसीकरण वेळेवर करणे आवश्यक आहे.
- आजारी जनावरांची वर्गवारी करून त्यांना निरोगी जनावरांपासून वेगळे ठेवा आणि त्यांच्यावर त्वरित उपचार करा.
- बाह्य परजीवींच्या उपचारासाठी, आवश्यकतेनुसार बुटॅक्स (०.१ टक्के) द्रावणाने आंघोळ करा.
- नियमित स्टूल चाचण्या करा (विशेषतः कोकरू).
- आरोग्याचे रेकॉर्ड ठेवा त्यात रोग, औषधी, हीट यासारख्या बाबींची सविस्तर माहिती ठेवा.

सामान्य व्यवस्था:

- करड जन्मानंतर लगेच त्याच्या नाकपुड्या स्वच्छ कापडाने स्वच्छ करा.
- नवजात करडाची नाळ शरीरापासून ३ सेमी अंतरावर कापली पाहिजे. ते तळाशी बांधा, त्याच्या खाली सुमारे एक सेमी कापून घ्या आणि २-३ दिवस आयोडीनचे टिंचर लावल्यास धनुर्वात आणि बोटुट सुजण्यापासून बचाव होतो.
- प्रत्येक शेळी ओळखण्यासाठी, टॅगिंग करणे आवश्यक आहे जेणेकरून त्याचा वंश, खाण्याच्या सवयी इत्यादी बदल अवूक माहिती मिळू शकेल.
- ज्या शेळ्यांचे दूध कमी आहे, त्या शेळ्यांच्या आजूबाजूला राहणाऱ्या शेळ्यांचे दूध त्यांना द्यावे.
- शेळ्यांचे जास्त वाढलेले सुरु वेळेत कापून टाका.
- शेळी व्यवस्थापन करताना माहिती तंत्रज्ञान वापरणे गरजेचे आहे. केंद्रीय बकरी अनुसंधान संस्थान मकधूम यांच्या संकेतस्थळाला भेट द्या आणि बकरी पालन ॲप, बकरी मित्र ॲप हे ॲप प्लेस्टोरवरून इनस्टॉल करून माहिती प्राप्त करू शकता.
- लसीकरण, मेटिंग, जन्म, उपचार, डीवॉर्मिंग रेकॉर्ड ठेवणे गरजेचे आहे. हे वेळेत करून औषधवर्ला खर्च कमी करू शकतो.

बाजार व्यवस्थापन:

- शेळीपालकांनी संघटित करून योग्य दराने शेळ्यांची विक्री करावी. मांसासाठी शरीराच्या वजनानुसार शेळ्यांची विक्री करा.
- शुद्ध जातीच्या आणि उच्च प्रतीच्या शेळ्या शेळीपालन क्षेत्रात विकून जास्त नफा मिळतो.
- मांस उत्पादनासाठी पाळलेले नर सुमारे १ वर्षाच्या वयात विकले जावेत. यानंतर, शरीराचे वजन खूपच कमी होते (दररोज १०-१५ ग्रॅम) आणि पोषण खर्च जास्त राहतो.

शेळ्यांसाठी लसीकरणाचे वेळापत्रक:

आजाराचे नाव	लसीचा पहिला डोस	लसीचा दुसरा डोस	दोन लसीमधले अंतर	लस देण्याची वेळ
आंत्रविषार	३ महिने वय	पहिल्या डोसनंतर ३-४ आठवड्यांनंतर	६ महिने/ प्रतिवर्ष	मे-जून
घटसर्प	३ महिने वय	पहिल्या डोसनंतर ३-४ आठवड्यांनंतर	६ महिने/ प्रतिवर्ष	पावसाळ्यापूर्वी देणे फायदेशीर आहे
पी.पी.आर	३ महिने वय	आवश्यक नाही	दर ३ वर्षाला	एप्रिल - मे
लाळ-सुरकुत	३ महिने वय	पहिल्या डोसनंतर ३-४ आठवड्यांनंतर	६ महिने / प्रतिवर्ष	नोव्हेंबर
देवी	३-५ महिने वय	पहिल्या डोसच्या महिन्यांनंतर	प्रतिवर्ष	वर्षभरात कधीपण देऊ शकता
धनुर्वात	३-५ महिने वय	आवश्यक नाही	प्रतिवर्ष	जखम झाल्यास अवश्य द्यावे

- विशेष सणांच्या वेळी (ईद, दुर्गापूजा) शेळ्या विकल्यास चांगला नफा मिळतो.

लसीकरण:

लसीकरणाकडे दुर्लक्ष केल्यास रोगामुळे आपल्या गोठ्यातील फक्त एक शेळी, करडू अथवा बोकड दगावल्यास कमीत कमी ४ ते ५ हजार रुपयांचे नुकसान होऊ शकते. लसीकरण करणे फायदेशीर शेळी पालनासाठी नवसंजीवनी देणारी गोष्ट आहे.

लसीकरण करताना घ्यावयाची काळजी:

- लसीकरण फक्त निरोगी जनावरांना करावे.
- रोग झाल्यावर आजारी जनावरांमध्ये त्या रोगाचे लसीकरण करणे टाळावे.
- लसीकरण नवीन सुईचा वापर करून करावे किंवा लसीकरण करण्याअगोदर सुई व सीरींज पाण्यात उकळून घ्याव्यात.
- लसीकरण सकाळी किंवा संध्याकाळी उष्णतेचे प्रमाण कमी असताना करावे, जनावरावर लसीकरणाचा ताण येणार नाही.
- लसीकरण हे शक्यतो तज्ज्ञ पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने, लस बनविलेल्या कंपनीने दिलेल्या नियम पद्धतीनेच करावे.
- लस दिल्यावरती व्यवस्थित चोळावी व गाठ किंवा जनावरांमध्ये काही अपायकारक गोष्ट आढळल्यास पशुवैद्यकाच्या निदर्शनात आणावे.
- लस टोचण्याअगोदर ती वापरण्याची अंतिम तारीख तपासावी. बर्फातून किंवा कंपनी निर्देशानुसार लसीची ने-आण व साठवणूक करावी.
- एकाच जनावराला लसीकरण एक पेक्षा जास्त लसींनी करावयाचे असेल, तर प्रत्येक प्रकारच्या वेगवेगळ्या लसीकरणांमध्ये कमीत कमी १४ ते २१ दिवसांचे अंतर असल्यास चांगला फायदा होतो.
- लसीकरण करण्याअगोदर ८-१० दिवस शेळ्यांना जंतनाशक पाजावे, जेणेकरून लसीचा परिणाम उत्तमोत्तम होण्यास मदत होते.
- लसीकरणाचा कार्यक्रम वाड्या-वस्त्यांवरील सर्व शेळ्यांमध्ये एकाचवेळी राबविल्यास लसींची मात्रा वाया न जाता एखाद्या रोगाचे मुलापासून उच्चाटन करता येऊ शकते. त्यामुळे एखाद्या परिसरात एकाचवेळी लसीकरण राबविणे कधीही उत्तम.
- वेळच्या वेळी लसीकरण न केल्यास रोगाचा प्रादुर्भाव झाल्यास गोठ्यातील फक्त एक शेळी, करडू अथवा बोकड दगावल्यास कमीत कमी ४ ते ५ हजार रुपयांचे नुकसान होऊ शकते. म्हणून वेळच्या वेळी लसीकरण करत जा. मात्र लसीकरण पशुवैद्यकाच्या सल्ल्यानेच करावे.



(संपर्क: +९१)